

על התדר שאבד

לפני כארבעה חודשים, בשעה שלא יכולה להיות גרועה ממנה, הופיע "הקשה והבשל", קובץ שירים של המשוררת הוותיקה חמוטל בר-יוסף.¹ הספר, בוגר, גבישי, בהיר וחד מאין כמוהו, כמעט לא זכה לתגובה כלשהי (להוציא רשימה קצרה ב"ישראל היום"). אם מלכתחילה נראתה התעלמות זו תוצאה בלתי נמנעת מאווירת הימים הנוראים שלאחר השבת השחורה, או, להיפך, תוצאת האווירה האופורית, שהולידו קריאות העזוז ותרועות ה"ביחד" שמילאו את החלל הציבורי, הרי בחלוף הזמן החלה ההתעלמות לצבור משמעות משל עצמה; מה-גם שבמהלך החודשים האחרונים נסקרו בעתונות הספרותית קובצי שירה שאינם יכולים "להחזיק נר" לספרה של בר-יוסף. אפשר לרגוז על הזנחה בלתי מוצדקת זו, וכן אפשר לראות בה עדות נוספת לדלותה של הביקורת הרצנזנטית שלנו; אולם כדאי, נדמה לי, שלא לבזבז תשומת לב רבה מדי על רוגז עקר; מוטב להפוך את ההזנחה כשלעצמה נושא לעיון ולמחשבה.

דומני שההתעלמות משיריה החדשים של בר-יוסף מקורה העמוק הוא בסוג של גילנות; לא הסוג הבכייני המקובל, אלא סוג אחר. המשוררת מחוללת בשיריה שני מהלכים מקבילים: היא חוקרת את הזיקנה, לרבות זיקנתה האישית, וחושפת בה – ביושר לב ובחדות חותכת – בעיקר כיעור. בה-בעת היא כותבת שירה החותרת למבע אסתטי מאורגן, בהיר, אפילו "יפה".

¹ חמוטל בר-יוסף, *הקשה והבשל*, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל אביב 2023.

עמדת המוצא שלה כוללת משהו מעין דבר והיפוכו. מחד-גיסא לא שלווה מהורהרת; לא מחשבות סיכום מופשטות על החיים ועל המוות; אלא בעיקר הודאה בכך שהגוף המזדקן והמתבלה לא איבד את תיאבוביו אלא רק את היכולת להשביע אותם – מצב שאין להימלט מהודאה בכיעור שבו. מאידך גיסא, היא עושה זאת בלשון ובאמצעי עיצוב אסתטיים הרמוניים, תיקניים, מאוזנים. היא מצפה מן הקורא שלה לגמישות רוחנית המאפשרת קליטה מלאה של יופי וכיעור משולבים זה בזה. על הקורא להיות מסוגל לפרק את מרכיבי השיר ולחברם מחדש. מסתבר שהיכולות הללו נשטפו ואולי נשחקו בזרם השירה היומנית-הריגושית של זמננו.

בשיר הראשון שבספר, שהוא גם ראשון במדור "שירי החשק", מודה המשוררת:

רציתי לעשות לך
את מה שהשמש עושה לחמנית
את מה שהאביב עושה לכובע הנזיר
את מה שהחורף עושה למפלס הכינרת,
אבל יכולתי רק, כמו רוח סתיו,
להרים את עלה השלכת
ולשבח את יופיו המפואר.

המשוררת גייסה כאן את כל ארבע עונות השנה כדי לומר משהו שהוא אינטימי, דוחה וקשה מאוד לאמירה ישירה. היא מחפשת ומוצאת דרך להודות בפני בן זוגה, שלא הצליחה לחולל בגופו ובנפשו את תנועות ההזקפה וההתנעה שהיו מאפשרות קיום יחסי מין נמרצים ומהנים; דומים לתנועת החמנית (קִיץ), להתמלאותו והיפתחותו של כובעי הנזיר (אביב) או לעליית מפלס הכינרת הודות לגשמי החורף. כל שהיה בידה להציע היה טילטול משועשע מעין הטילטול שרוח הסתו מטלטלת את עלה השלכת

השדוף, וכן חיפוי כשלהו על האכזבה המרה בדברי שבח לצבעוניות הכמישה של העלה. הדברים נאמרים בהתאפקות אך גם בבהירות שאינה מאפשרת להתעלם מן המסר. בה בעת הם מתוחכמים באירגונם הפורמאלי. תוך כך מציג השיר את הפרדוקס של יופי מכוער או כיעור יפה. העלה הנושר בסתיו מוצף כתמי צבע "מפוארים", אבל הוא מייצג יופי דועך, מנוגד לזה של הרעננות וההתעצמות המאפיינות את עונות השנה שאינן סתיו. על הקורא לדעת לשקלל את הניגודים, לעקוב אחר משמעויות היתר של פרטי תאור כמו תנועת החמנית, היפתחותו של "כובע הנזיר", ההזרמה האיתנה ואולי אף ההצפה הצפויות בעת עליית מפלס המים בכינרת. עם זאת, עליו לחוש בהתאפקות האסתטית ובעידון שבהצגת המצב המביך של תשוּקה שאין עימה פורקן.

בשירים אחרים רואה המשוררת צורך להיות בוטה יותר, כמו במקום שהיא מתארת את המאהב כמי שמגיש לה סוכריית תרנגול דביקה, שאותה היא מלקקת "בהתמכרות מזוייפת" עד שהיא מרסקת אותה בשיניים ובולעת את שברי הממתק. עם זאת, המשוררת אינה חוסכת מעצמה את ההודאה בכך, שגם אהבת זקנים זו, שלעתים היא מעידה על רפיונה בריאליזם חסר רחמים ("מטח קצר של מטר דליל/ כמו פליטה של גבר מזדקן"), חשובה לה ומחזקת אותה יותר משדימתה לעצמה ("איך חשבתי שאיני זקוקה לך!"). היעדרה הפתאומי גורם לכך ש"האגם כולו קדר". שיבתה מפיצה תחושת מלאות וחמימות כמו זו של "חלילית אלט" (יושם לה לכפל המשמעות של המלה אלט בהקשר של השיר) שמעוררים מגע שפתיו ונשיפתו של החלילין: "כל אורכי מנגן סי במול/ גבוה, כחול, אפלול/ בסולם סול/ לאט." המלה "אלט" נהפכת בסיכול אותיות ל"לאט". גם תיאור הצליל המופק מן החלילית ("סי"- כן) כגבוה (אלט), כאילו טיפס ועלה מן האפלולית והכחול של הלילה אל ראש "סולם סול" (שמש). מרקמים סמנטיים ופוניטיים עדינים מרפדים

לעתים קרובות את תשתית האמירות הישירות והבוטות-לעתים של המשוררת, ומאזנים מטאפורות ודימויים חדים-פוצעים כמו: "עננים כמו שפתיים סדוקות/ חושפים - את הבשר המדמם של השמים". "השמש מבשלת בני אדם בסיר הארץ"; "לא על חבלי כביסה ישרים תלויים חיי"; "גוף זקן, עיקש, / עטוף בעור לבן, עדין ודק / אשר כמו חול המכסה מוקש/ היסווה רצון נורא חזק" – האמירה החרוזה האחרונה נטולה מתוך מחזור של שירי מצבה (אפיטאפים) אוטו-אירוניים – ז'אנר, שבר-יוסף מפתחת בקובצי שיריה המאוחרים; ז'אנר שתחת יחדיה הוא מאפשר שילוב מבריק של הומור, איפיון עצמי שלילי והמצאות מטאפוריות משעשעות.

מה שדרוש לבר-יוסף היא בראש ובראשונה האמת ללא כחל וסרק; אבל כמעט בה במידה דרושים לה דיוק מוסיקאלי, בהירות תאורית, ניקיון ותיקניות מלאה במבע, עברית קלאסית, משהו מעין יופי שקוף וקשה. היא יכולה להודות במישגים הקשים ששגתה לאורך חייה, להתבונן ישירות באסונות שטילטלו אותה, כמעט עקרוה משורש, להעלות מחשבות "בלתי ראויות" (למשל, המחשבה על כך שהיא בעצם מעדיפה את הילד והנער מלאי הרעננות – בנה שהתאבד בגיל שש עשרה – על האיש הבוגר שהוא היה כנראה נעשה אילו המשיך בחייו: "גבר קרח, ממושקף, חיוור, עצוב", שיש לו דאגות משל עצמו ו"אין לו זמן לדאוג לאמו"). ועם זאת, אין היא מאבדת לגמרי - לטובת הריאליזם המפוכח - איזה חיוך כבוש, המאפשר מדי פעם לאמירה הישירה להתנסח כמשחק, לגעת בסף ההומור. למשל, על ההתרככות של מכאובי האבל שלה היא אומרת: "למדתי לקנן בלי לקונן"; ליבה הקרוע, היא אומרת, תוקן "תחילה ברשלנות" ואחר כך "שוב תוקן באמנות" (המלה אמנות משמשת כאן ביותר ממשמעות אחת); היא מכריזה על מכירת חיסול של רכושה הנפשי – נשיקות, "אהבה מפלסטיק", שבחים מוגזמים, מכתבי המלצה לכל דורש – הכל בזיל הזול. אולם בכספת

שנותרה ריקה היא נוצרת בכל זאת כמו אתרוג "עטוף מפית סטן צחורה" גרעין קשה ומחורץ "של עץ הדעת טוב ורע" – מפיץ ניחוח, לא למכירה. באחד השירים החכמים ביותר שבספר עומדת הדוברת בגינה, תחת עץ הקזוארינה הזקן ורואה כאילו בפליאה כיצד מעל לשיחי הפוקסיה תלוי ועומד באוויר "עלה יבש זעיר", "דואה דומם". קרן שמש זוהרת שחדרה לפתע מבין גושי העלווה גילתה, כמובן, שהעלה תלוי על כור עכביש שהיה נסתר מן העין עד כה. המשוררת יכלה "לומר משהו חכם" על הסימליות שבמראה המשקף את מצבנו האנושי ואולי הוא מגלם את אידאת החיים לאחר המוות. אבל היא מעדיפה להתבונן "דומם בעלה הזה ובקור המואר/שמחזיק אותו בינתיים". האם השירה העברית הישראלית, כפי שהיא נכתבת היום, עודנה יכולה לפנות מקום ראוי לשיר מצויין זה, כפי שעשתה בימיהם של שטיינברג, טמקין, פוגל, פרייל, זך, אבנר טריינין, דן פגיס? ההתעלמות והאלם שבהם התקבל ספרה החדש של בר-יוסף אינם מבשרים טובות בעניין זה. בשיר מהדהד איזה תדר שכנראה אבד או שהוא בתהליך של הדממה. ההפסד הוא של כל מי שאוזנו עדיין כרוייה.